

El coneixement i l'explicació de la delinqüència econòmica

Luis Ramón Ruiz Rodríguez

PID_00202803

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

Introducció	5
Objectius	7
1. Teories criminològiques i delinqüència econòmica	9
1.1. Els orígens: Sutherland i les teories del <i>white collar criminality</i>	9
1.2. El desenvolupament teòric: de l'anomia de Merton als postulats de la criminologia crítica	11
1.3. Les anàlisis modernes associades al control social de la conducta	15
2. El mesurament del fenomen: la investigació, els fets i la seva sistematització	21
2.1. Instruments per a la quantificació del delictes econòmic i els subjectes implicats en el seu coneixement	21
2.2. Resultats de la delinqüència econòmica	25
3. Etiologia pròpia de la delinqüència econòmica	27
3.1. El punt de partida: el dany patrimonial o la naturalesa dels interessos que s'han de protegir	27
3.2. Els subjectes: especialitats en autors i víctimes	29
3.3. Tipologies de delictes econòmics: classes i trets definitoris	35
Resum	38
Exercicis d'autoavaluació	41
Solucionari	43
Glossari	44
Bibliografia	45

Introducció

L'estudi científic de la criminalitat econòmica es comença a desenvolupar amb criteris sistemàtics a partir dels treballs del sociòleg nord-americà Edwin Sutherland a la dècada dels anys trenta del segle passat. L'interès legal pels crims econòmics ja va sorgir durant el segle XIX, especialment arran de les greus crisis econòmiques del seu tram final –particularment després de les successives crisis del patró or–, i es va assentar després del crac borsari de 1929, però l'interès criminològic per aquest fenomen no sorgeix sinó amb els treballs de l'autor esmentat, en els quals encunya l'expressió d'indubtable èxit *delinqüents de coll blanc* en el marc de la teoria de l'associació diferencial.

Si bé no ha perviscut l'explicació originària de Sutherland d'associar el fet delictiu amb determinades característiques socials i econòmiques dels seus autors, l'assenyalament del camí per a estudiar un sector fins aleshores ignot ha permès que totes les teories criminològiques des de llavors hagin d'incloure la delinqüència econòmica com a grup d'interès per tal de contrastar les formulacions més generals per a l'explicació del delictes.

Des de les teories anòmiques de Merton, que vinculen aquesta criminalitat amb la discrepància que hi ha entre les finalitats culturals i l'accés que determinats subjectes tenen als mitjans legítims, fins a la criminologia crítica, que troba l'explicació en les relacions de poder desiguals, passant pels postulats del *labeling approach* i les teories modernes de l'oportunitat, totes les orientacions científiques han intentat oferir una explicació universal sobre la delinqüència i una explicació convincent sobre les particularitats que presenta la delinqüència econòmica, totes condicionades per una dada contrastada i amb diferents respostes: la delinqüència de coll blanc és extensa i és molt perjudicial, però està poc perseguida, per la qual cosa aquesta característica pròpia és la que n'ha condicionat l'estudi explicatiu.

Aquest fenomen criminològic presenta prou peculiaritats perquè s'hagin intentat subexplicacions dins de cada teoria general o perquè fins i tot s'hagin desenvolupat teories pròpies, però el principal problema amb el qual s'han trobat totes, essent aquesta una disciplina eminentment empírica, és la falta de prou informació sobre el fenomen objecte d'anàlisi. L'accés a les dades, als subjectes, i fins i tot a les víctimes, sovint és més complex que en altres formes delictives tradicionals, i cal tenir en compte que les tècniques de recollida d'informació que utilitza tradicionalment la criminologia no s'han dissenyat per a treballar amb subjectes inaccessibles, amb víctimes que desconeixen la seva condició de tals o amb fets que només són ben coneguts per institucions d'alta especialització tècnica poc favorables a compartir-la amb investigadors

socials. Per tant, moltes de les explicacions que s'ofereixen sobre la delinqüència de coll blanc s'han convertit durant anys en especulacions científiques associades als resultats empírics obtinguts en altres categories delictives.

Cal afrontar l'estudi d'aquesta matèria amb informació científica adequada relativa als autors, a les víctimes, als fets i a les institucions que intervenen formalment o informalment en el seu control, per a poder tenir una base sòlida que permeti desenvolupar una política criminal adequada a partir d'un coneixement ampli de les característiques de cada element de la delinqüència econòmica.

Objectius

En els materials didàctics d'aquesta assignatura, els estudiants trobaran els continguts i les eines indispensables per a assolir els objectius següents:

1. Conèixer les explicacions teòriques que s'han desenvolupat en el si de la criminologia sobre la delinqüència econòmica i els elements diferencials respecte de la resta de la delinqüència.
2. Adquirir la capacitat de fer una anàlisi crítica de les propostes criminològiques en aquesta matèria, tant en la formulació general com en comparació amb altres explicacions del delictes econòmic.
3. Tenir la capacitat d'extreure de les tendències actuals en criminologia els elements que en permetin l'aplicació a la criminalitat de coll blanc.
4. Avaluar la utilitat i capacitat dels mètodes d'investigació en criminologia més assentats en el sector per definició més opac de la criminalitat.
5. Analitzar l'organització i les qualitats de les institucions encarregades d'oferir informació empírica de qualitat per a treballar científicament sobre aquest sector.
6. Conèixer les característiques que millor defineixen els responsables d'aquesta delinqüència i la seva relació amb la baixa punició de les seves conductes.
7. Conèixer les característiques de les víctimes d'aquests delictes i les raons de la seva major o menor vulnerabilitat.
8. Aproximar-se a les categories dels delictes econòmics elaborades amb criteris científics.

1. Teories criminològiques i delinqüència econòmica

1.1. Els orígens: Sutherland i les teories del *white collar criminality*

L'evolució teoricopràctica de les ciències criminològiques ha transitat per camins realment dispersats des dels primers moments del seu desenvolupament a la fi del segle XIX. Des del biologicisme pur fins a les més modernes línies doctrinals centrades en anàlisis integrades del delictes, la criminologia ha tractat de desenvolupar mètodes explicatius per al crim que, exposat de manera simple, donin resposta a la sempre qüestió present del **per què** del delictes.

La principal aspiració de la major part de les teories explicatives, i, en part, també la més gran debilitat, ha estat pretendre encaixar qualsevol forma de desviació en un sol model, més o menys complex, que permeti sempre donar prou raons per a la conducta criminal i afavorir, d'aquesta manera, la cerca de mecanismes que puguin impedir o atenuar la comissió futura de fets delictius.

Aquesta cerca de models generals d'abast gairebé universal sempre va tenir com a punt de partida la referència que oferia el crim, no com a infracció de normes legalment establertes, sinó com a conductes que amb més intensitat eren capaces d'alterar la convivència dels col·lectius que se sotmetien a aquestes regles. El crim, en l'accepció més cultural, es corresponia amb les conductes més intolerables, gairebé totes reflectides en normes morals recollides en diferents textos, principalment religiosos.

Reduïda en la consciència social la idea de crim als delictes contra les persones i els delictes contra el patrimoni en el pla individual, i als delictes contra la moral, la religió i l'Estat en el col·lectiu, la major part de la investigació criminològica feta durant bona part del segle XX, especialment en la primera meitat, s'ha centrat en una classe de comportament en què els aspectes de desenvolupament personal i social del subjecte eren bàsics tant en la gènesi com en la materialització del crim.

No obstant això, els comportaments antisocials generats en els espais d'acció del poder polític, econòmic o social, conductes que no són pròpies dels subjectes com a individus, i, per tant, comunes amb les d'altres persones en qualsevol àmbit social, sinó que s'originen en l'esfera del poder tenint com a premissa l'existència de regles, escrites o no, que regeixen aquest entorn, han quedat relegats a un segon pla de l'interès directe de la investigació crimino-

lògica (Albrecht, 2001), amb comptades excepcions, parcialment les fetes des de la criminologia anglosaxona i des d'alguns sectors de la criminologia crítica –encara que en aquest cas s'hagi fet des de postulats principalment teòrics.

Entre les causes que poden explicar aquestes mancances, es poden indicar les següents:

- La irrellevància, si no inexistència, en els primers desenvolupaments de la criminologia, de normes legals que sancionessin penalment la major part del que avui podem considerar com a dret penal econòmic. La falta d'objecte d'estudi va centrar en el delinqüent marginal o en el **delinqüent malalt** l'atenció dels estudis sobre el crim.
- En segon terme, la imbricació permanent entre conductes legals i conductes il·legals que sempre ha dibuixat l'escena de la delinqüència econòmica. Els crims del poder s'han desenvolupat en les estructures legals reforçades que comporta la concentració del domini socioeconòmic en un conjunt de mans molt reduït, que no solament han controlat els mecanismes materials que n'asseguraven el manteniment, sinó que, a més, han vigilat de prop els qui posseïen a cada moment la representació popular –en el millor dels casos– i, per tant, l'exercici de l'acció legislativa.
- En tercer lloc, la delinqüència econòmica s'ha anat mostrant cada vegada, i en gran manera, com el reflex propi d'una societat moderna caracteritzada per la generació de riscos que fa desaparèixer l'individu del centre del conflicte i descriu una relació entre col·lectius de ciutadans davant d'entitats immaterials, on les persones desapareixen de la primera fila del problema.
- Finalment, la presumpció de socialització del delinqüent econòmic ha exercit durant molt de temps com a factor desmotivador del mateix sistema penal que, en diferents àmbits –legal, policial, jurisdiccional i de compliment de penes–, s'ha imposat autolimitacions difícils de justificar en el marc de les regles generals aplicables a totes les infraccions de naturalesa penal.

Si bé és cert que la delinqüència econòmica ha estat objecte d'atenció directa per part d'un sector teòric de la criminologia, i **Sutherland** ha estat potser el primer i més conspicu d'ells, no ho és menys que les relacions entre economia i criminalitat s'han abordat principalment en el sentit de vincular les taxes de criminalitat amb les fluctuacions de les condicions econòmiques que hi ha en una determinada societat objecte d'anàlisi.

Desocupació, inflació i crisis econòmiques generalitzades s'han associat a increments dels volums de delictes, però gairebé sempre pels efectes que aquestes crisis han produït sobre els segments més vulnerables de la societat, els qui disposen de menys recursos per a afrontar situacions de desequilibri econòmic. Les conseqüències que les variacions de l'economia han produït sobre els

Citació

Les paraules de **Pinatel** són interessants quan assegura que "la criminalidad de cuello blanco recuerda las prácticas de ministros y nobles de alto linaje, que traficaban ocasionalmente con sus funciones. En su *Utopía*, Tomás Moro estigmatiza a los aristócratas ingleses, que transforman sus campos, expulsan a los campesinos y los dejan abandonados. ¿No será esto una prefiguración de nuestra criminalidad de cuello blanco?" (Pinatel, 1979).

principals operadors de les estructures econòmiques han estat també objecte parcial d'estudi, però buscant més oferir una variable capaç de ratificar teories més generals respecte del conjunt de la població, que oferir una explicació pròpia de la delinqüència econòmica característica de les organitzacions juridicoeconòmiques (Cervini, 2004).

1.2. El desenvolupament teòric: de l'anomia de Merton als postulats de la criminologia crítica

Així, a **Merton**, creador de la teoria de l'anomia, se li va criticar una falta d'explicació per a la delinqüència de coll blanc. Si els subjectes que optaven pel comportament desviat eren els qui no disposaven de mitjans institucionals per a aconseguir l'èxit després d'un procés d'aprenentatge i socialització adreçat a l'obtenció d'aquell, la comissió de delictes per part de persones plenament integrades, que han aconseguit l'èxit econòmic i social, requeriria arguments addicionals que la teoria base no era capaç d'oferir. **Cloward** i **Ohlin**, a partir de les teories de Merton, intenten salvar aquest obstacle posant l'accent, no en l'accés diferencial als mitjans legítims per a assolir objectius culturals, sinó en l'accés als mitjans il·legítims per a fer-ho. En aquest punt s'igualarien les persones que pertanyen a col·lectius afavorits amb els representatius dels sectors econòmicament dominants. Cada subjecte busca i accedeix als mitjans que li són propers per a aconseguir les seves finalitats. D'aquesta manera hi ha mitjans il·legítims diferencials per a cada sector de la població i el subjecte que opta per la conducta desviada tria els que coneix més i dels quals pot fer el millor ús (Cloward i Ohlin, 1960). Els delictes socioeconòmics acollirien conductes que només seran comeses per subjectes prèviament situats en els diferents nivells de les estructures del poder econòmic, i generalment estan descartats els delictes patrimonials violents com a mètode per a resoldre el compliment dels objectius culturals marcats.

No obstant això, com assenyala **Tittle**, les teories anòmiques han tingut un desenvolupament relativament escàs en el pla macro, amb aplicació nul·la en els comportaments propis de la criminalitat econòmica, i de manera més habitual expliquen més conductes individuals que les realitzades en el si de grups socials, si bé recentment s'han afegit algunes idees generals a les conclusions inicials de Merton. Tenen un interès particular les referides a l'efecte que sobre el conjunt de la població produeix una generalització de l'obsessió per a aconseguir les metes més altes, és a dir, una mentalitat d'immoralitat culturalment compartida (Tittle, 2006).

Sutherland, en centrar l'atenció en el delinqüent de coll blanc, l'igualava amb qualsevol classe de subjecte delinqüent en la mesura en què el procés d'aprenentatge del crim no difereix de la resta de comportaments realitzats dins del marc normatiu.

Però potser el problema de la delinqüència econòmica no és tant l'explicació del perquè de la comissió de delictes per part de subjectes integrats socialment, sinó l'anàlisi dels aspectes relatius al control social, normalment deficient, sobre les conductes dels criminals de coll blanc.

Les explicacions tradicionals del delictes s'han desenvolupat en el marc d'uns grups socials amb signes identificadors clars, amb elements notables de cohesió i amb abundants instruments normatius adreçats al manteniment d'aquests signes i elements, i entre aquests destaca el dret penal. No obstant això, no es pot desconèixer que estem en un procés profund de transformació socioeconòmic que està afectant l'essència del sistema penal: els objectius, els instruments, els detentors i el mateix factor de legitimació de l'ús de la violència legal. Sobre aquest tema, les reflexions de **Lea** són molt il·lustratives:

“Entonces, al pretender ver más en detalle los cambios en el funcionamiento del Estado en lo que respecta al control del delito, nos encontramos con una paradoja. Aunque el desplazamiento hacia el manejo del riesgo se ha reflejado en varios hechos que minan el funcionamiento de las relaciones sociales del control del delito, la criminalización, como modo de manejar una ascendente variedad de conductas y problemas socioeconómicos, está aumentando. El aspecto positivo de esto lo constituye la creciente preocupación por obtener justicia social, en tanto que el aspecto negativo está dado porque la criminalización como modo de alcanzar la justicia social, enfrenta tremendos obstáculos. En este último sentido el avance de la criminalización es el resultado obvio del relativo declive de los mecanismos de negociación colectiva y de la planificación característica del Estado asistencialista keynesiano. Las dificultades sociales se ven cada vez más como problemas individuales de conducta y de responsabilidad, en lugar de hacerlo como aspectos políticos colectivos sobre la administración de recursos; mientras el Estado se vuelca al derecho penal, en lugar de inclinarse hacia la planificación social como la forma preferida de intervención y regulación de los procesos sociales”. (Lea, 2006)

La centralitat que les idees de seguretat, risc i exclusió estan adquirint en els desenvolupaments actuals del sistema penal van associades a aquesta pèrdua de capacitat de l'Estat per actuar sobre els individus. Com afirma **Zaffaroni**:

“El poder económico globalizado se impone a los poderes políticos nacionales, sin que haya un poder internacional capaz de contenerlo. De este modo, las conductas económicas criminalizadas en los estados nacionales (alteraciones artificiales del mercado) son impunes en el plano de la economía global. Los Estados nacionales –y con ello el poder de los políticos- sufrieron una terrible pérdida de los atributos de la denominada **soberanía**, básicamente el poder fiscal (el capital globalizado exige menos impuestos so pena de ir a otro Estado) y el poder punitivo (no puede reprimir las maniobras extorsivas y especulativas de ese mismo capital)”. (Zaffaroni, 2003)

El pas enrere que s'ha fet per a controlar els grups de risc mitjançant l'increment de la seguretat és més un símptoma de la incapacitat que té per a afrontar els nous reptes econòmics i socials que un canvi dissenyat del paradigma penal.

En aquest context els beneficiats no poden deixar de ser altres que els delinqüents econòmics, sobre els quals les etiquetes de *perillositat* i *exclusió* gairebé no tenen incidència. L'increment important del dret penal econòmic en les últimes dècades, expansió associada a la identificació dels nous riscos socials, continua essent un expedient més formal que material la prova del qual són les dades oficials de criminalitat als països desenvolupats, que en alguns casos superen amb molta dificultat el cinc per cent del total de la delinqüència quan

es manegen conceptes molt amplis de delinqüència econòmica. És evident que hi ha un doble model d'intervenció sobre la delinqüència: un model materialment repressiu que no dubta a acudir al sistema penal davant el coneixement de qualsevol delictes tradicional de caràcter depredatori, i un model de resolució privada dels conflictes propi de la delinqüència de les corporacions, associat tot això a diferents polítiques desreguladores (Terradillos, 2001) i afavoridores de l'absència de contraforces capaces d'advertir i d'informar sobre el crim en el si de les corporacions empresarials. Així, s'adverteix del debilitament deliberat de l'organització sindical com a aspecte de la política governamental capaç de soscar l'únic i més important poder opositor a la delinqüència empresarial (Lea, 2006). No és gens estrany que, llavors, aquest paper que tradicionalment han exercit els sindicats hagi estat assumit per les associacions de ciutadans, organitzacions sobre les quals, per la seva menor dependència, disminueixen les capacitats de submissió per part dels poders públics i econòmics.

La globalització, precisament, respon de manera impecable a aquest esdevenir històric en què la complexitat dels negocis i l'absència de mecanismes de control eficaços han abonat el terreny de la impunitat del delictes econòmic. El delinqüent de coll blanc ha eludit majoritàriament, en cada període històric i per raons associades al funcionament propi dels mecanismes de mercat, les responsabilitats derivades de les seves activitats il·lícites, i ha traslladat a les víctimes el pes de la culpabilitat pels seus propis actes.

Les polèmiques de la doctrina relatives a l'**expansió del dret penal** i al **dret penal de l'enemic** indiquen en positiu i en negatiu el problema mai resolt dels límits del sistema penal, i exerceixen una influència notable sobre la decisió de com s'ha d'afrontar un tipus de delinqüència que desafia les estructures jurídiques i dogmàtiques creades entorn de la delinqüència comuna (Silva, 2003), i que presenta totes les característiques formals i materials de qualsevol fet delictiu excepte la de ser visualitzada socialment com un risc per al manteniment de l'organització social.

No és gens estrany que, en l'associació que fa el materialisme històric entre presó i fàbrica com a reflex d'una estructura socioeconòmica determinada, en la qual la disciplina del treballador era possible d'aconseguir tant a la fàbrica com al centre penitenciari, el delinqüent econòmic estigués completament al marge de la presó –tant per imprevisió legal, per discrecionalitat judicial o per flexibilitat en l'execució. La disciplina carcerària adreçada a reintegrar el subjecte al sistema productiu obrer no tenia cap sentit amb els subjectes que abans i després de la comissió del delictes no necessitaven aquest aprenentatge de vocació mecanicista.

Entre les aportacions criminològiques que han abordat la criminalitat econòmica, les provinents del mètode d'anàlisi del materialisme històric inicialment han incorporat la delinqüència de coll blanc al seu objecte d'estudi al mateix nivell explicatiu que la resta de criminalitat, considerada convencional. No

obstant això, dins d'aquest corrent s'ha proposat fer una anàlisi diferencial entre delinqüència tradicional i delinqüència econòmica. La delinqüència convencional té un caràcter individual que respon a les contradiccions pròpies dels sistemes de producció i distribució, i la delinqüència econòmica s'estudia tenint en compte la relació funcional que intervé entre els processos legals i il·legals de la circulació de capital, i entre aquests processos i l'esfera política.

Però la centralitat que ocupa la desigualtat socioeconòmica pròpia del sistema capitalista, en el discurs sobre la gènesi de la delinqüència que fa la criminologia crítica, no aconsegueix explicar de manera satisfactòria tot l'arc de la delinqüència, per exemple, la violenta contra les persones, la sexual o la de danys, a la qual cosa es poden afegir alguns errors metodològics destacats. A això cal afegir el problema que autors com **Baratta** enllacin la crítica al sistema penal com a mecanisme de control dels poderosos amb la proposta material de reduir el dret penal a mínims indispensables, dels quals es traurien bona part dels delictes econòmics o els relacionats amb l'exercici del poder: corrupció, seguretat en el treball, etc.

L'escassa investigació criminològica sobre aquest sector de la delinqüència ha redundat, entre altres conseqüències, en el desconeixement de les característiques i els elements que defineixen el delinqüent econòmic i els seus mètodes d'actuació. Entre la cerca de perfils propis d'aquells o la generalització amb la resta dels infractors penals, la veritat és que la poca activitat empírica i els dubtes sobre quins elements eren els més rellevants han permès, per exemple, que es pugui afirmar que aquestes comprovacions "només ofereixen realment coneixements banals que no impliquen la comprensió i l'aclariment de la criminalitat econòmica", i després s'hi afegeix que:

"En una contemplación global, en el análisis teórico de las condiciones de formación de la criminalidad económica la persona del autor del delito pasa a un segundo plano detrás de estructuras normativas, sociales, económicas y organizativas". (Albrecht, 2001)

Si bé és cert que les condicions en què es desenvolupen aquestes formes delictives porten a models de comportament complexos en què no caben respostes úniques en clau de comportament individual, no ho és menys que desconèixer els mecanismes psicològics, sociològics, etc. que incideixen en la comissió del delictes per part de qui gaudeix d'un estatus socioeconòmic diferent de la resta de delinqüents implica abordar la criminalitat d'empresa com un conjunt de comportaments que pertanyen a les estructures complexes en què aquells s'integren i entrar en la dinàmica de la cerca d'explicacions i solucions que apropin el problema al terreny de la disfunció dels mecanismes de mercat més que al camp del dret penal. Postergar, o fins i tot fer desaparèixer de l'objecte d'interès el subjecte individual, veritable receptor de les penes per aquests delictes i de les finalitats d'aquestes, només contribueix a crear espais d'impunitat pel fet de visualitzar el crim econòmic principalment en la signi-

ficació econòmica, purament comercial, i no en la dimensió de comportament lesiu per a les condicions bàsiques de la convivència en una societat determinada.

1.3. Les anàlisis modernes associades al control social de la conducta

Els criminòlegs dels Estats Units han polemitzat durant anys sobre el concepte i les característiques del criminal de coll blanc, especialment a causa del fet que els estudis que han abordat la qüestió no han ratificat les afirmacions originals de Sutherland, segons les quals les característiques definidores del delinqüent de coll blanc sempre el situen en els estrats més elevats del poder econòmic i polític del model econòmic capitalista.

Aquests darrers estudis, que situen el delinqüent de coll blanc en qualsevol estrat social, fins i tot amb més incidència en les classes mitjanes que en els col·lectius de més poder, parteixen, tanmateix, d'un concepte i d'una tipologia de delinqüència de coll blanc que, juntament amb veritables delictes d'empresa, inclou tota classe de fraus que, en molts casos, constitueixen delictes patrimonials clàssics –estafes o apropiacions indegudes–, juntament amb altres fraus no individuals, com el frau de subvencions o el frau fiscal, i que tenen un component generalista que aglutina tots els grups socials diferenciats pel nivell de renda i posició en llocs de poder econòmic i polític (Shover, 2006). Malgrat aquests resultats analitzats en diversos estudis, **Shover** reconeix més endavant que els subjectes amb més poder econòmic queden a l'abric de la justícia penal per les enormes dificultats per a ser detectats i l'absència de denúncies a aquests nivells, per la qual cosa el seu nombre és indeterminable. Encara que això no modificaria la teoria de la distribució del delicte de coll blanc entre molts grups socials, almenys implicaria un reconeixement que els processos de control del delicte de coll blanc presenten ostensibles trets de selecció per raó de la posició socioeconòmica.

La mateixa Oficina contra la Droga i el Delicte de les Nacions Unides, en les conclusions de l'XI Congrés de l'ONU sobre Prevenció del Delicte i Justícia Penal, que va tenir lloc l'abril de 2005, a Bangkok, adopta una concepció àmplia, ja que entén per delicte econòmic qualsevol delicte no violent que dóna lloc a una pèrdua financera.

El problema inicial, per tant, resideix en la definició de la delinqüència econòmica abans de poder fer qualsevol perfil del subjecte que la practica. El contrari comporta, traslladant la qüestió a un altre sector de la delinqüència, intentar definir la personalitat dels traficants de drogues sense haver determinat abans què és el tràfic de drogues, camí que no conduiria a cap conclusió científica. **Kaiser** està d'acord amb la “democratització” actual d'aquesta classe de delinqüència, és a dir, l'expansió cap a subjectes i col·lectius que no ocupen els gra-

ons més elevats de les estructures socioeconòmiques; no obstant això, advertir que centrar l'atenció en els fets, i oblidar els caràcters i perfils dels subjectes delinqüents, farà perdre explosivitat i dinamisme a una matèria l'evolució criminològica de la qual ha depès de l'anàlisi centrada en el subjecte i el seu paper social (Kaiser, 1988).

La tendència a incorporar a aquest camp de la delinqüència totes les infraccions penals realitzades sense violència que comporten la intenció d'obtenir beneficis econòmics ha derivat en una gran falta de claredat respecte de les conductes que poden ser estudiades amb un mínim de sistemàtica. L'absència de violència i l'objectiu d'enriquiment no són suficients per a dotar d'unitat un conglomerat de conductes tan heterogènies que amb prou feines troben més elements comuns que els dos indicats.

Per això, autors com **Ball**, conscient d'aquest problema, diferencien entre delictes de coll blanc i delictes organitzacionals de coll blanc (Ball, 2006). Si bé manté una concepció àmplia de delictes de coll blanc, que inclou estafes d'ampli espectre, considera necessari diferenciar entre les conductes dels qui, considerats com a subjectes respectables, individualment cometen aquests delictes en el curs de les seves ocupacions professionals –delictes de coll blanc–, de les que executen persones individuals o concertades amb altres persones físiques en una organització formal de caràcter legítim i que constitueixen una **funció de l'organització** –delictes de coll blanc organitzacionals.

L'autor continua precisant que cal diferenciar aquesta classe de criminalitat d'aquella altra que s'identifica amb el qualificatiu de *crim organitzat*. En la delinqüència organitzacional el delictes és només una part de l'activitat del grup legal i els subjectes que els executen són ciutadans respectables que pertanyen a una classe social relativament alta que no es pot confondre amb els membres de les organitzacions mafioses típiques.

No obstant això, malgrat la necessitat de partir d'aquestes precisions, fins i tot resulta imprescindible determinar si la criminalitat econòmica ha de combinar els límits que representa la caracterització dels subjectes autors, amb una delimitació de les conductes que poden ser considerades com a pròpies d'aquestes estructures organitzatives que incideixen en l'activitat econòmica.

Des de la dècada dels anys setanta del segle passat –un bon exemple el constitueix el Projecte alternatiu alemany de 1977–, el dret penal s'ha esforçat a dotar d'autonomia i coherència una part de la seva matèria que, centrada en els aspectes econòmics de les conductes i dels resultats que produïen, al seu torn, havien de ser separats dels delictes patrimonials clàssics, tant dels d'apropiació com dels defraudadors. Les raons d'aquesta divisió es troben, entre d'altres, en el mateix desenvolupament de l'Estat social de la segona postguerra mundial del segle i en el reconeixement que aquest va representar de l'existència de

nous interessos que superaven un model social de caràcter individualista, en què l'Estat només era garant del manteniment del sistema econòmic liberal desenvolupat durant el segle anterior.

Aquests nous interessos arrelats en l'activitat econòmica, però de naturalesa variada, han representat una transformació profunda del dret penal modern, tant quant a la identificació i descripció legal de noves conductes delictives, com quant a les categories mateixes que la ciència penal ha hagut d'oferir per donar-hi. Al voltant d'aquest procés s'ha desenvolupat una fenomenal polèmica doctrinal entre els partidaris d'un dret penal mínim, reticents a donar cabuda a aquestes conductes en la legislació penal, i els qui, per contra, opten per una expansió decidida i necessària del sistema penal per a abordar els nous reptes socials.

La veritat és que, amb més o menys extensió, els legisladors dels països integrats en els "models econòmics occidentals" han introduït en els seus codis i lleis penals bona part dels delictes econòmics de nou encuny, i en la majoria dels casos s'ha procurat que, o bé per mitjà de lleis especials o de fórmules de separació en els textos codificadors, s'establís una distinció, més o menys nítida segons els casos, entre els delictes en què el factor individual –autor, bé jurídic, víctima, etc.– predomina, i aquelles altres infraccions en què l'element definidor és la dimensió col·lectiva de les conductes.

D'aquesta manera, el que s'ha produït és un acostament entre el que la investigació sobre criminalitat econòmica demostrava, és a dir, l'existència de dues realitats delictives que responen a paràmetres diferenciables –una delinqüència patrimonial individual i una altra d'organitzacional socioeconòmica–, i un dret penal atent a aquesta realitat que distingeix entre delictes patrimonials i delictes econòmics. **Serrano Maïllo** considera que les possibles especificitats metodològiques per a l'estudi del que és econòmic i el que és patrimonial pot dificultar l'existència d'una ciència positiva del delicte amb vocació de generalització (Serrano Maïllo, 2004).

No pot ser casual que els textos legals penals hagin dibuixat un dret penal econòmic centrat en l'aspecte organitzatiu o en la pertinença dels autors de les infraccions a entitats jurídiques col·lectives les conductes de les quals solen transcendir l'àmbit patrimonial que pertany a cada individu.

En aquest context, el veritable delicte de coll blanc, el que pot presentar característiques pròpies davant de la resta de la delinqüència patrimonial, el que més s'aproximaria a les propostes primigènies de Sutherland, no estaria definit només per l'absència de violència i per la naturalesa econòmica, sinó per la utilització de l'instrument que representa la persona jurídica i per la circumscripció majoritària d'aquests comportaments a fets lesius per a interessos supraindividuals. D'aquesta manera, el subjecte poderós al qual es referia el sociòleg nord-americà seria el centre de l'interès, no tant per l'origen social,

sinó per la integració en estructures juridicoeconòmiques de poder, capaces, alhora, de multiplicar els danys i els beneficis del delictes i d'interposar barreres eficaces per a eludir l'activitat de control i persecució del crim econòmic.

El principal inconvenient, de nou, de centrar la criminalitat de coll blanc en l'element organitzatiu resideix, almenys des del punt de vista criminològic, a afavorir un model explicatiu que situï les causes del crim econòmic en factors que allunyin el subjecte individual autor dels fets de l'àmbit de la responsabilitat penal. D'aquesta manera, es deriva aquesta responsabilitat mitjançant mesures o penes a imposar a les entitats que afavoreixen el delictes per la seva pròpia estructura interna, com si aquesta fos determinada per causes immanents que no necessiten ser explicades, quan la veritat és que són persones físiques concretes les que creen els models de funcionament criminogen de les entitats empresarials en la cerca de beneficis concrets, en el si de les quals estructures i persones serveixen al projecte econòmic dirigit en el qual té lloc el delictes.

És cert que aquesta mirada pot trobar una resposta contrària en models més generals d'explicació del delictes. A diferents escales es podrien comparar grups socials amplis amb entitats jurídiques col·lectives, i en tots dos espais es trobarien factors que afavoreixen la comissió del delictes: crisis econòmiques, conflictes culturals, relacions de domini, societats anòmiques, etc. Però la gran diferència que s'hi pot observar és que els factors criminògens de caràcter social ni exclouen la responsabilitat penal de l'autor individual dels delictes, ni estableixen models de sanció per al conjunt del grup social. La impossibilitat d'això últim dirigeix la mirada només a l'autor, encara que, de vegades, i ja en l'àmbit legal, es busquin fórmules que dibuixin completament aquesta responsabilitat atenent, a més, els elements definidors d'aquesta societat concreta. En el terreny de les persones jurídiques, la possibilitat franca de derivar les sancions cap a aquesta altera el model general, i permet que el retret social anterior sense conseqüències jurídiques ara es pugui materialitzar deixant en un segon pla el subjecte concret perquè l'organització social que representa l'empresa pot assumir tota la responsabilitat per afavorir les condicions d'aparició del delictes. Els subjectes perden la seva plena capacitat de responsabilitat per mitjà d'una espècie d'abducció que els aparta del primer pla del sistema penal. Per a **Zúñiga**, segons la psicologia de grups, els subjectes canvien quan són a l'interior d'un grup emparats per la cobertura que li dona la seva pertinença al grup (Zúñiga, 1999), raó per la qual als Estats Units s'ha establert una responsabilitat penal directa per als alts càrrecs de les corporacions en el si de les quals cometen delictes subjectes que delinqueixen en benefici de la corporació.

En definitiva, no es pot desconèixer que una definició correcta del delictes de coll blanc passa per atendre el factor d'organització com a essencial per a delimitar aquesta classe de delinqüència d'altres de diferents, especialment de les de naturalesa patrimonial individual, tant si és de caràcter violent com si no. Però tampoc no es pot obviar que el subjecte individual que delinqueix en el si d'aquestes estructures empresarials presenta característiques d'integració,

de socialització, de participació en les estructures de poder econòmic i polític que, no solament el fa diferent del delinqüent tradicional quant al paper que exerceix en l'estructura social, sinó que, a més, no és el receptor habitual de la resposta penal formal, en particular del seu instrument més lesiu, la presó.

L'Oficina Federal d'Investigació dels Estats Units (FBI) ha optat per utilitzar un concepte utilitarista que deixi els aspectes més personals de l'autor del delictes de coll blanc en un segon pla i centri la investigació en els elements objectius de l'ofensa. De fet, els defineix de la manera següent:

“Els actes il·legals caracteritzats per l'engany, l'ocultació o la violació de la veritat que no depenen de la utilització d'amenaça o força o violència física. Els individus i les organitzacions cometent aquests actes per obtenir diners, propietats o serveis; per evitar el pagament o la pèrdua de diners o serveis, o per assegurar-se avantatges personals o comercials”.

El sentit d'aquesta classe de definició és principalment operatiu, ja que es parteix de la falta d'utilitat de les dades personals per a fer un mesurament d'aquesta classe de criminalitat en l'àmbit d'agència de control.

La també discussió permanent sobre la necessitat o no de fer respondre penalment les persones jurídiques per delictes que els són imputables, i les persones físiques que les integren, no deixa de revelar una percepció errònia de quins han de ser els camins per a afrontar una classe de delinqüència que, en el context de la internacionalització, s'escapa de les mans a les autoritats penals dels estats. Cal respondre (cosa que farem més endavant) al perquè de la convicció estesa que les sancions contra les empreses són més eficaces i responen millor a la idea de prevenció si se les denomina penals i no pas administratives, si les imposa un jutge o tribunal i no pas l'Administració –nacional o internacional. Però, ara com ara, n'hi hauria prou d'apuntar que un model penal sancionador de les empreses és formalment compatible amb un dret penal de les persones físiques, però materialment disfuncional amb les finalitats del sistema penal, i contribueix a reduir la significació valorativa de les infraccions del denominat dret penal socioeconòmic.

Modificar el sistema de responsabilitat penal i afrontar la seva suposada hipertrofia –casualment sempre argumentada en relació amb aquestes infraccions– porta, per exemple, **Marinucci i Dolcini** a assegurar el següent:

“Lo que no se puede compartir es la idea, patrocinada por estas corrientes, de que la retirada del Derecho penal debe realizarse en perjuicio de los intereses colectivos afectados por los poderosos de la economía, por la criminalidad organizada, por los destructores de las instituciones democráticas. El Derecho penal moderno debe sí corregir su natural tendencia a la hipertrofia, debe realizar una tutela equilibrada de todos los bienes fundamentales, individuales y colectivos; y la doctrina penal, precisamente en el momento en que la justicia penal comienza a prestar atención también a los grandes de la economía y la política, no puede patrocinar, ni siquiera inconscientemente, un retorno al pasado, como otra cosa no puede significar la restauración de un estereotipo del delincuente sobre la base de «clases peligrosas»”. (Marinucci i Dolcini, 2002)

En el fons del problema, especialment en l'àmbit d'institucions internacionals encarregades de les polítiques de prevenció i lluita contra el delicte, tant si són institucions formals com informals, és que aborden el problema de la criminalitat econòmica sense establir prou barreres de separació entre aquesta i el crim organitzat. Destaquen i barregen els elements organitzatius lícits de la primera i la transcendència lesiva i els mètodes il·lícits dels comportaments característics de la segona.

Aquesta concepció simbiòtica, que ha de ser objecte de crítica, no pot derivar a imposar mètodes d'investigació i coneixement del delicte, mecanismes de prevenció i lluita, i disposicions normatives comunes per a totes dues formes de delinqüència com si fossin una realitat idèntica. A partir d'un model polític criminal general vàlid per a totes les infraccions penals, les polítiques preventives adreçades a contenir i a reprimir la delinqüència d'empresa i el crim organitzat han de tenir espais propis on sigui possible la reflexió criminològica i jurídica de manera ajustada a les pròpies particularitats de cadascuna.

Com a exemple d'aquesta tendència es pot posar la Direcció General de la Policia espanyola, que va posar en funcionament la Unitat Central de Delinqüència Econòmica i Fiscal, en el marc de la seva lluita contra el crim organitzat. El desenvolupament d'aquesta unitat:

“Arriba amb l'objectiu d'incrementar l'eficàcia en la lluita contra el crim organitzat, per a això també es durà a terme una adaptació de l'estructura organitzativa i operativa de les unitats dedicades a la investigació d'aquest tipus de criminalitat”.

Difícilment es pot donar una confusió terminològica i conceptual més gran entre una manifestació delictiva i una altra.

2. El mesurament del fenomen: la investigació, els fets i la seva sistematització

2.1. Instruments per a la quantificació del delicte econòmic i els subjectes implicats en el seu coneixement

La mancança empírica ha llastrat, per exemple a Espanya, el desenvolupament de la investigació criminològica, la qual s'ha desenvolupat principalment en el pla teòric i a costa de la producció científica elaborada als Estats Units i en alguns països europeus com Suècia, la Gran Bretanya i Alemanya.

Les raons d'aquesta absència i de la presència més que testimonial de treballs rellevants en aquesta disciplina es poden atribuir a diferents causes, entre les quals podem identificar les que són de naturalesa econòmica, política i acadèmica: falta de recursos, falta de voluntat o interès dels poders públics i rigorismes científics poc inclinats a la investigació interdisciplinària han ajudat de la mateixa manera a aquesta situació.

En realitat tots aquests motius estan entrelaçats i han tingut a veure principalment amb una falta d'interès pel delicte que durant moltes dècades ha afectat disciplines científiques diferents de les jurídiques en el nostre entorn i, en el cas dels investigadors jurídics, per la implantació preminent d'una metodologia de caràcter teòric dogmàtic que ha allunyat de l'interès de les universitats espanyoles l'estudi de les causes i el desenvolupament real de la delinqüència, i s'ha centrat en l'articulació jurídica de la resposta a la comissió d'infraccions penals i la interpretació d'aquestes (Serrano Maíllo, 2005).

A això cal afegir que la investigació social és molt costosa, i el crim ha representat una parcel·la de la vida social amb una forta tendència a ser invisible. No en el sentit de mancar de rellevància social (només cal veure la notorietat que sempre han tingut els crims greus contra les persones), sinó en el de fer intangible el fet que els delictes els cometien persones concretes, sobre unes altres no menys reals i que la trajectòria vital i les circumstàncies socials i personals d'aquests subjectes no té cap transcendència a l'hora d'orientar les grans polítiques públiques de l'Estat, probablement perquè una part rellevant de la responsabilitat de la caracterització de la delinqüència en una societat determinada correspon a aquesta en conjunt. Els alts murs de la presó tenen la funció, entre d'altres, de fer oblidar als qui són a l'exterior que els qui són a dins procedeixen de fora i que les condicions per a delinquir s'han produït i es mantenen fora i no intramurs de la presó.

El treball principal de recopilació d'informació criminològica, el duen a terme les institucions públiques en l'exercici de les seves funcions i amb l'objectiu de planificar l'activitat per a la qual són competents. No obstant això, no es tracta d'investigació criminològica *per se*, ja que no s'obté amb paràmetres metodològics corresponents a les ciències socials ni tenen un tractament i una explicació d'acord amb algun corrent de pensament criminològic, sinó que té per objecte millorar el coneixement de l'activitat que regulen i són útils, com a molt, per a funcions de política criminal directa o, en el pitjor dels casos, per a imposar decisions polítiques amb orientació ideològica predeterminedada a la qual la informació sobre el delictes serveix exclusivament de suport. La manca empírica de què es parteix és la pròpia de la investigació independent, metodològicament dirigida i amb vocació d'explicar fenòmens complexos que requereixen solucions que impliquen nombrosos actors de la vida política i social. Com assegura **Tiedemann**, la informació criminològica és fonamental per a fer una determinada política criminal:

“Pero también para una efectiva política económica y poder derogar leyes que en la praxis no **tocan** la realidad sino que caen en el vacío”. (Tiedemann, 1993)

Si la investigació criminològica general ha estat escassa en termes d'investigació social, quan ens aproximem al terreny de la delinqüència econòmica, el panorama es converteix en un autèntic desert. A les raons abans apuntades respecte de la investigació general, en aquest segment de la delinqüència s'uneixen dificultats noves que converteixen aquest sector en pràcticament impenetrable. Dificultats que tenen a veure amb la inidoneïtat d'algunes de les tècniques habituals d'investigació en criminologia per al coneixement del delictes. Estadístiques oficials centrades i confeccionades per a la detecció de la delinqüència individual i depredatòria; col·lectius inacessibles per a posar en marxa informes d'autodenúncia; subjectes víctimes d'infraccions penals denominades **sense víctima** als quals és impossible sotmetre a enquestes de victimització; jurisprudència escassa, si no inexistent, sobre tipus penals que passen dècades sense ser objecte d'interpretació en els tribunals; obscurantisme i ineficàcia dels organismes administratius especialitzats per a tractar i oferir públicament les dades relatives a irregularitats en els diferents mercats, etc. Les conclusions de l'XI Congrés de l'ONU sobre Prevenció del Delictes i Justícia Penal de Bangkok insisteixen en la dificultat de mesurar aquesta delinqüència, entre altres raons per les grans diferències entre les maneres de registrar-la a cada país, els dissímils conceptes legals i administratius de referència i la tendència dels grans operadors econòmics a resoldre els incidents de forma privada.

Es tracta, per tant, d'un sector hermètic, proper als espais del poder legal, amb dificultats per a ser identificat pel ciutadà mitjà com a generador de conflictes socials, amb fortes implicacions econòmiques i ideològiques amb mitjans de

comunicació social i els partícips del qual parteixen d'un reconeixement social i legal que els col·loca normalment al marge dels instruments habituals de control que els poders públics estableixen per a la detecció del delictes.

Les fonts principals de coneixement del delictes econòmic són dues: els organismes públics o semipúblics reguladors dels mercats i les associacions de consumidors i usuaris constituïdes per a defensar els interessos dels sectors més desprotegits davant els grans operadors dels mercats. Aquestes fonts nodreixen algunes estadístiques oficials, principalment les judicials, ja que, per diferents raons, l'activitat policial té menys possibilitats de controlar directament els comportaments il·lícits comesos en àmbits la inspecció regulada dels quals pertany a altres organismes de les administracions públiques ordinàries o, fins i tot, a institucions privades com l'American Bar Association.

Com passa amb la major part de la delinqüència, la font de coneixement del delictes no acostuma a assumir funcions de sistematització de la informació, i es limita a subministrar els fets coneguts als organismes competents de perseguir-los, que sí que duen a terme alguna classe d'organització de les dades. No obstant això, com que aquesta és una activitat que fan de manera secundària, la qualitat i la seva capacitat per a oferir una imatge correcta de la delinqüència sol ser força deficient. Per exemple, a Espanya, no hi ha organismes estadístics –Institut Nacional d'Estadística, Centre d'Investigacions Sociològiques– que hagin assumit organitzar i oferir informació sobre delinqüència (Stangeland, 2001), en general, i molt menys sobre delinqüència econòmica, en particular. Per tant, la capacitat policríminològica d'abordar un sector de la delinqüència tan especialitzat i amb més dificultats de coneixement que la resta es troba en nivells mínims. Tiedemann concedeix un valor fonamental a l'elaboració teòrica d'aquests coneixements per al perfeccionament de la legislació i, sobretot, per al desenvolupament d'un sistema de coneixement que també explica la dependència de la criminalitat econòmica dels sistemes econòmics i polítics existents, i que desenvolupa al mateix temps les condicions per a l'optimització d'aquests sistemes (Tiedemann, 1993).

Intentar aproximar-se als fets, al seu mesurament, implica enfrontar-se a la imponent realitat d'una xifra negra que, en paraules de Tiedemann, comporta que "la qüestió de la mesura d'aquesta criminalitat sobrepassa la de les seves causes".

Són moltes les raons que s'apunten per a justificar aquest horitzó, però potser la dada més frustrant que ofereixen les investigacions sobre delinqüència econòmica és la distorsió entre els objectius de la regulació penal i l'efecte pràctic que tenen. Sobre aquest tema és interessant l'estudi en matèria mediambiental d'Albrecht/Heine, que descriu com, després de la introducció de la legislació penal ambiental a Alemanya, els procediments judicials s'adreçaven principalment contra agricultors, personal navilier, propietaris de camions o petites

indústries automotrius, però mai contra els propietaris o directors de les grans indústries alemanyes, si bé Tiedemann matisa que amb el pas dels anys s'ha invertit aquesta tendència en contra dels alts directius de grans empreses.

Les dades oficials acostumen a reflectir una incidència mínima del delictes econòmic en l'estadística global de la delinqüència. Per exemple, els delictes econòmics coneguts per l'FBI dels Estats Units en el període 1997-1999 van ser del 3,8%, i la majoria són frauds patrimonials i pocs delictes de corporacions i mercat. Aquest reflex mínim només es pot explicar a partir de dues consideracions: el volum d'aquesta delinqüència és molt baix, però representa valors equivalents al de la resta de sectors quant a xifra negra, o bé aquesta infrarepresentació es deu a una forta desproporció entre la xifra negra de la delinqüència econòmica i la delinqüència comuna, les causes de la qual caldria analitzar.

El problema de la criminologia és que no ha estat capaç de donar una resposta satisfactòria a aquest dilema mitjançant l'estudi empíric, per la qual cosa s'ha imposat la sospita d'una xifra negra més alta en aquest sector per l'acumulació de condicions objectives prèvies que haurien d'impedir la persecució d'aquestes infraccions, i per deduccions derivades de l'encreuament de dades provinents de diferents investigacions. Si es comparen algunes investigacions (Barnett i Wäcquant, 2002), es poden extreure algunes pistes. Segons la investigació de **Barnett**, per a la delinqüència econòmica es pot extreure un perfil de l'autor del delictes en què la majoria són homes blancs, alhora que s'observa un percentatge molt elevat de dones respecte d'altres formes de delinqüència. **Wäcquant**, per la seva banda, destaca les raons per les quals la població negra dels Estats Units està sobrerrepresentada a les presons: la desocupació i l'ocupació precària d'aquest col·lectiu, el desmantellament de les xarxes d'assistència pública i la crisi del gueto com a instrument per al control i el confinament d'una població estigmatitzada, estranya al cos social de la nació i supèrflua des d'un punt de vista tant econòmic com social. De l'encreuament de totes dues investigacions es dedueix que el delinqüent econòmic no està representat a la presó, el nombre de dones blanques és mínim i els delictes pels quals estan ingressades són delictes comuns.

Es vulgui o no, i malgrat l'evolució del sistema penal, la presó continua essent el referent social del dret penal i el delinqüent per al conjunt social és el subjecte que compleix privació de llibertat en un centre penitenciari. Constatar que l'autor d'infraccions penals de caràcter econòmic només es troba excepcionalment a la presó és un element indicatiu de la percepció del sistema penal sobre aquesta classe d'autors i sobre els fets que realitzen. Aquesta percepció es manifesta en cada fase del control formal del delictes i no pot estranyar que el resultat sigui el que es denuncia des dels treballs de Sutherland per part de la criminologia.

Serrano Maíllo critica la metodologia antiempírica utilitzada als països de tradició jurídica continental per al coneixement del delictes de coll blanc (Serrano Maíllo, 2004). Es pot subscriure perfectament l'opció que pren per a donar

validesa general a tots els mètodes d'investigació empírica en aquest i en altres sectors de la delinqüència, i la seva utilització combinada, com a resposta als crítics que rebutgen les estadístiques com a mètode fiable per a conèixer la delinqüència econòmica pel seu biaix ideològic. No obstant això, la conseqüència que es pot extreure d'això sí que és criticable quan rebutja un concepte criminològic de delictes d'arrel jurídica i opta per un concepte natural de delictes, en general, i de delictes econòmics, en particular. Sembla presumir que tota crítica al biaix de la informació oficial sobre el crim prové d'una disconformitat amb l'aplicació legal dels delictes econòmics i una extensió dels comportaments delictius a tots els que siguin èticament negatius segons el parer del mateix investigador. Tot i ser cert que es poden cometre aquests excessos, el contrari representaria retirar a la criminologia tota funció de crítica i convertir-la en una ciència asèptica que valida com a reals les dades que per una o diverses vies arriben a l'investigador sense que es pugui posar en dubte la manera o el procés pel qual els fets de la realitat es plasmen en dades mesurables.

2.2. Resultats de la delinqüència econòmica

La rellevància material de la criminalitat econòmica és de sobres coneguda i, malgrat les dificultats tècniques ja analitzades per a quantificar els danys que produeix, les estimacions que han fet diferents organismes públics i privats sempre conclouen que el dany econòmic d'aquest tipus de delinqüència és molt superior al que produeix la delinqüència patrimonial clàssica, i està completament invertida la valoració social dels comportaments i la resposta de les institucions penals que centren el gruix de la seva intervenció en aquests últims, a més de tenir dissenyada l'activitat de policia, tribunals i presons per a acollir aquesta delinqüència depredatòria o violenta i no per a afrontar la delinqüència econòmica.

Així, segons la revista *Fortune*, entre l'1 de gener de 1999 i el 31 de desembre de 2002, els administradors de 1.035 societats mercantils es van apropiar capital societatari per valor de 66.000 milions de dòlars, mentre que els inversors d'aquestes mateixes companyies perdien en el mateix període entre el 70% i el 90% dels estalvis (Zúñiga, 2012), la qual cosa es podria qualificar en molts dels casos com a supòsits clars d'administració fraudulenta. Els anys precedents i següents a l'inici d'aquesta última crisi econòmica, s'ha pogut observar que els administradors de societats mercantils del sistema financer que han fet fallida després d'una gestió interna pèssima, no solament han sobreviscut allunyats del sistema penal en la immensa majoria –excepcions com el cas *Madoff* o l'actuació de la justícia islandesa són només això, excepcions–, sinó que han recalat amb facilitat en companyies capdavanteres del mateix sector o fins i tot en els organismes assessors internacionals o en càrrecs públics d'alta responsabilitat en l'àmbit de governs o bancs centrals nacionals o internacionals.

Són pocs els estudis empírics que ofereixen informació precisa sobre la matèria, si se n'exclou el crim organitzat, que és més fàcil de quantificar per la presència més constant en els tribunals de justícia (Giménez-Salinas, Requena i

De la Torre, 2011). No obstant això, hi ha dades prou expressives de la rellevància dels danys que produeix un sector de la delinqüència que té un índex de desvalor social relatiu. Així, segons l'informe de les Nacions Unides sobre moviments de capitals il·lícits dels països menys desenvolupats cap a països més desenvolupats en el període 1990-2008, la quantitat objecte d'aquestes activitats il·legals va arribar als 197 bilions de dòlars, i només els deu països més implicats van acaparar el 63% del frau (UNDP, 2011).

Aquestes xifres es col·loquen molt per sobre del dany econòmic total que produeix la delinqüència patrimonial tradicional, tal com expressen les dades de l'informe de l'FBI per al període 1997-1999, que compara el valor dels delictes de coll blanc amb els delictes contra la propietat, que ofereixen un resultat gairebé cinc vegades superior en els crims econòmics que en els purament patrimonials (Barnett, 2002).

A Espanya, segons l'Enquesta mundial sobre frau i delicte econòmic 2011, elaborada per la consultora i auditora Internacional PWC, un 47,1% dels enquestats ha declarat haver patit, en les organitzacions respectives, almenys un tipus de frau econòmic al llarg dels últims dotze mesos, enfront del 34,5% de l'enquesta del 2009. En concret, d'aquestes, un 80% de les organitzacions ha indicat que ha patit entre 1 i 10 delictes. Un increment superior al mundial, en què el nombre d'organitzacions que ha patit un frau econòmic l'últim any es va incrementar un 3,8%. L'enquesta destaca l'enorme reducció de les respostes "no ho sap", que han disminuït del 23,6% de l'enquesta del 2009, a només un 5,9% el 2011, la qual cosa indirectament es pot relacionar amb la preocupació creixent de les organitzacions pel risc de frau empresarial. Segons la mateixa enquesta, el dany econòmic de cada organització afectada per delictes econòmics al llarg d'un any xifra el dany produït en un 73% dels enquestats, en una franja que va entre els 70.000 € i els 3,5 milions d'euros.

Aquestes dades demostratives de la transcendència material i de la freqüència de la delinqüència econòmica contrasten amb les que ofereixen les estadístiques oficials de la policia i els tribunals.

A Espanya, amb prou feines representa el 0,7% del total de la delinqüència amb efectes economicopatrimonials detectada i jutjada pels tribunals. Així, la Memòria anual de la Fiscalia General de l'Estat de 2011, per a un total de 2.076.847 delictes contra la propietat i l'ordre socioeconòmic, gairebé no assigna iniciatives de les fiscalies per delictes econòmics en una quantitat que no supera les 14.000 en tot el territori de l'Estat.

Aquestes xifres divergeixen clarament de les enquestes anteriors i del volum de danys efectivament produïts, per la qual cosa es pot observar un biaix del sistema penal cap a la delinqüència patrimonial clàssica sobre la qual exerceix un control més extens i més eficaç.

Per tant, s'imposa la necessitat que la criminologia, les institucions que assumeixen la investigació científica en aquesta matèria, especialment les universitats, desenvolupin mecanismes de coneixement d'aquesta realitat amb vista a oferir informació fiable que permeti afavorir decisions de política criminal que tinguin prou suport social a partir de dades certes i contrastades.

3. Etiologia pròpia de la delinqüència econòmica

3.1. El punt de partida: el dany patrimonial o la naturalesa dels interessos que s'han de protegir

Des del dret penal s'ha desenvolupat, especialment des dels anys seixanta del segle passat, un esforç de delimitació entre els delictes patrimonials i els delictes econòmics o socioeconòmics, obstinació centrada en la identificació del bé jurídic protegit, de manera que si el bé jurídic era de naturalesa patrimonial individual, tot el procés de tipificació dels tipus penals s'havia d'ajustar a aquesta naturalesa, i si l'interès que calia protegir era de naturalesa econòmica i supraindividual, els tipus s'havien d'ajustar a aquesta altra essència.

En concret, si els comportaments que s'havien de castigar afectaven interessos purament individuals, com seria el cas del robatori, el dany patrimonial o l'estafa, l'estructura dels tipus penals havia de respondre a les característiques següents:

- **Objecte del delicte:** l'acció típica ha de recaure sobre un element patrimonial identificable i mesurable.
- **Subjecte passiu identificable:** l'afectat ha de ser recognizable i individualitzable perquè cal mesurar el dany exacte en el seu patrimoni o la seva propietat.
- **Tipus de lesió material:** cal que el patrimoni minvi perquè el delicte estigui consumat.

En canvi, si les accions objecte de sanció tenien com a referència interessos que transcendien purament el que és individual –encara que aquests també fossin indirectament afectats–, la manera de portar aquests comportaments a la llei penal tenia les seves pròpies exigències:

- **Objecte del delicte:** l'acció típica recauria normalment sobre una construcció juridicomaterial supraindividual, és a dir, sobre un element econòmic d'interès col·lectiu que es materialitza a través del mercat, o de les relacions socials en general, per exemple, el medi ambient, la confiança dels consumidors o el dret a una informació econòmica veraç en el delicte publicitari.
- **Subjecte passiu difús:** l'afectat ja ha de ser necessàriament recognizable i individualitzable, sinó que pot ser un col·lectiu de persones que participen en un sector de l'economia o tots els ciutadans com a participants

potencials en una activitat; per tant, no cal mesurar el dany exacte en un patrimoni o una propietat.

- **Tipus de perill, concret o abstracte:** no cal provar el resultat material del delictes, sinó només el risc per al bé jurídic col·lectiu i difús, per la qual cosa la pena sol ser inferior a la dels delictes patrimonials.

Encara que aquest esforç de diferenciació mai no ha permès una alineació clara de delictes en un grup d'infraccions o un altre, de vegades més per la mala tècnica legislativa que per raons de fons, en general es pot afirmar que està establerta una diferenciació entre delictes econòmics o socioeconòmics, d'una banda, i delictes patrimonials, de l'altra, que responen a unes estructures dogmàtiques bastant definides.

Des del punt de vista criminològic, en canvi, el treball de classificació dels delictes econòmics no ha transitat pel mateix camí, ja que no és sempre el bé jurídic l'element fonamental a l'hora d'agrupar les infraccions penals per al seu estudi. Els subjectes, les formes de comissió, els resultats, l'objecte sobre el qual recau l'acció han servit de la mateixa manera a la criminologia per a estudiar aquest sector de la delinqüència, la qual cosa és coherent amb els objectius d'aquesta ciència, que no sempre coincideixen amb els de la dogmàtica penal.

Per a la criminologia ha estat més útil, segons el fonament teòric de cada orientació científica, aproximar-se a un fenomen criminal a partir de l'estudi dels subjectes actiu o passiu del delictes, de les condicions socials en què sorgeix la delinqüència, dels processos d'aprenentatge o del funcionament real dels sistemes de control. Si l'objectiu és poder explicar les raons d'un fenomen a partir de la informació empírica que se n'ha obtingut, aquestes formes d'aglutinar la informació tenen més sentit que la que fa el dret penal.

Per això, podem trobar autors que afronten la delinqüència econòmica ententent com a tal totes les infraccions penals que, de manera directa o indirecta, es puguin traduir en un benefici econòmic per a l'autor o en un perjudici econòmic per a un tercer o un grup de subjectes, per la qual cosa delictes patrimonials individuals i socioeconòmics formen un *totum* únic objecte d'anàlisi sota els mateixos paràmetres; en canvi, si el que és rellevant és el subjecte –per exemple en Sutherland–, el delictes econòmic tindrà interès a partir la identificació de característiques personals o socials dels subjectes autors, que és la matèria sobre la qual després s'hauran de desenvolupar les accions de política criminal; o pot ser un element de la conducta el que és central per a agrupar i classificar els delictes, de manera que la violència o l'engany es converteixin en els elements determinants; així, per exemple, a diferència del que passa amb el model legal espanyol, les estafes formen part de la delinqüència socioeconòmica i no de la delinqüència patrimonial, com passa en bona part dels sistemes d'informació pública als Estats Units, en què l'element violent és la clau de la diferència entre la delinqüència patrimonial i l'econòmica.

A partir d'aquestes consideracions, tindrà interès per al desenvolupament de la matèria analitzar en primer lloc el tractament que la criminologia ha donat als subjectes relacionats amb el delicte econòmic i, posteriorment, la síntesi de classificació d'infraccions en aquesta matèria obtinguda des de les classificacions més rellevants proposades.

3.2. Els subjectes: especialitats en autors i víctimes

Tant autors com víctimes presenten especialitats pròpies en la criminalitat econòmica que els diferencien amb certa nitidesa dels que intervenen en altres tipologies delictives, incloent-hi les estrictament patrimonials, malgrat el seu sentit clarament econòmic. Aquestes diferències no tracen una línia divisòria estricta entre uns autors i d'altres o entre unes víctimes i d'altres, però sí que permeten visualitzar problemàtiques pròpies d'aquest fenomen que imposen mesures politicocriminals adequades per a abordar-les.

1) Els autors del delicte socioeconòmic

Els subjectes identificats com a autors dels delictes econòmics ho van començar a ser a partir de la definició de Sutherland sobre aquesta matèria, segons la qual:

“La delincuencia de cuello blanco es una violación penal de una persona de alto nivel socio-económico en el desarrollo de su actividad profesional”. (De Vicente, 1999)

Tot i ser essencial l'aportació d'aquest autor per a donar visibilitat a un tipus de delinqüència que passava inadvertit fins aleshores, l'evolució de l'interès criminològic per l'autor del delicte de coll blanc ha alternat des de la persona física que pertany a una elit social i econòmica fins als comportaments criminals relacionats amb l'economia que es produeixen en el si d'estructures jurídiques i econòmiques complexes amb personalitat jurídica pròpia, és a dir, en empreses i societats mercantils.

Si es pren com a punt de partida la regulació penal actual espanyola en aquesta matèria, s'observa que per al legislador el subjecte actiu del delicte se supedita al bé jurídic protegit, de manera que només qui el pot afectar de manera rellevant mereix el càstig penal. Molts dels tipus penals econòmics són tipus comuns que no requereixen cap qualitat especial a l'autor dels fets, per exemple, en els delictes contra la propietat industrial, en la detració de matèries primeres, la difusió de notícies falses per a alterar preus, la corrupció entre particulars, etc., però, si en fem una anàlisi criminològica, a més dels delictes societaris o els delictes contra els drets dels treballadors, que són infraccions comeses per subjectes amb característiques especials, també els tipus comuns els cometent habitualment persones físiques o jurídiques que participen de manera particular en l'activitat econòmica, es pot observar que els autors

no són simples particulars que aïlladament infringeixen la llei, sinó que tenen la consideració d'operadors professionals en els mercats i, com a tals, presenten elements definidors propis i d'interès criminològic.

Malgrat la diversitat de matèries que integren la delinqüència econòmica, cadascuna de les quals pot donar lloc a un perfil propi d'autor segons actuï en els mercats financers, en la producció de productes o serveis o en l'àmbit de l'urbanisme (Ríos, 2010), es poden establir unes característiques comunes que gairebé sempre estaran presents en els responsables d'aquesta delinqüència.

- **Intencionalitat econòmica:** la voluntat d'obtenir un benefici econòmic és fonamental en aquesta matèria. Si bé aquesta intenció estaria present en tots els delictes patrimonials, la diferència principal amb delictes d'apropiació com el robatori o l'estafa residiria en el fet que en els delictes econòmics la conducta il·lícita s'emmarca generalment dins d'una activitat econòmica habitual de caràcter lícit, el desenvolupament de la qual s'altera amb la finalitat d'incrementar els beneficis personals o de l'empresa. Per tant, es confonen les conductes legals i les delictives en un objectiu únic plausible: el bon funcionament del negoci o l'empresa.
- **Socialització:** destacat des dels estudis inicials d'aquesta matèria, el subjecte responsable dels delictes econòmics no acostuma a presentar dèficits de socialització, i renuncia al mètode més bàsic per a solucionar conflictes: la violència. Són subjectes amb formació acadèmica de nivell mitjà o superior, amb un entorn familiar i social estable, que planteja dificultats importants a l'hora de determinar, en el cas d'un ingrés hipotètic a la presó, el millor tractament penitenciari que cal seguir o simplement determinar quina és la funció de la pena en aquests autors. Als Estats Units, l'FBI destaca que el perfil del criminal de coll blanc és majoritàriament un home blanc d'edat mitjana superior a la del delinqüent patrimonial, i amb un alt percentatge de dones autores en comparació amb altres formes delictives, just el perfil minoritari a les presons d'aquest país, que en la immensa majoria es compon d'homes de raça negra o hispans autors de delictes contra la propietat (Barnett, 2002). Aquesta dada és important, tenint en compte que el concepte de delicte de coll blanc que utilitzen les autoritats nord-americanes és més ampli i inclou delictes que en la nostra legislació passen per delictes patrimonials clàssics, com les estafes o la malversació.
- **Professionalitat:** el desenvolupament de l'acció delictiva té lloc en un entorn professional en què la conducta delictiva individual és infreqüent, especialment perquè la necessitat de realitzar-les al voltant d'organitzacions jurídiques legals obliga a prendre les decisions en els òrgans de direcció o execució de les corporacions empresarials. Això implica afrontar la il·licitud de les operacions empresarials amb un assessorament tècnic potent que els delinqüents ordinaris no tenen; una estructura jurídica i econòmica de suport permanent fins al moment del judici, i posteriorment

en l'execució, i una possibilitat de dedicació a la justificació de la conducta molt superior a la del delinqüent ordinari.

- **No-presonització:** l'escàs nombre de condemnes que dicten els tribunals de justícia no acostuma a comportar l'ingrés en un centre penitenciari. D'una banda, les penes assignades a aquests delictes a Espanya es mouen en una franja temporal que permet gairebé sempre suspendre'n l'execució i, en cas contrari, accedir de forma molt ràpida als beneficis penitenciaris i a la llibertat condicional. La percepció de la presó com a destinació excepcional de la delinqüència econòmica facilita l'autopercepció del subjecte responsable com un infractor de nivell diferent del criminal clàssic, com un simple infractor de normes la responsabilitat última de les quals ha d'assumir l'estructura societària en què s'integra, que és la que, al cap i a la fi, impulsa la comissió del delicte i és la que més es beneficia de la seva conducta.
- **Proximitat al poder polític i els organismes de control:** per raons evidents d'actuació empresarial, els responsables d'aquestes conductes tenen una situació de proximitat social, professional i cultural amb les persones que ocupen les institucions que han d'exercir el control de les seves activitats. Aquesta proximitat ha generat històricament relacions de compllicitat, si no de corrupció, que col·loca l'autor d'aquestes infraccions en una posició que identifiquen com d'impunitat relativa basada en la idea que la negociació s'imposa sobre la de sanció. La tendència de les institucions de control i sanció a resoldre internament els conflictes ha ajudat que els autors no tinguin una visió clara de la naturalesa delictiva dels seus comportaments.
- **Persona jurídica:** finalment, la característica més comuna en els autors de delictes econòmics és parapetar-se rere les estructures jurídiques i econòmiques de les societats mercantils per a garantir el delicte, o bé que siguin les mateixes persones jurídiques les que assumeixin l'acció delictiva com a pròpia. Aquesta confusió permanent entre subjectes físics i subjectes jurídics ha permès crear llacunes de punibilitat que s'han hagut d'anar resolent des de la dogmàtica penal amb teories com la de l'aixecament del vel, la de l'home del darrere i altres formulacions que han buscat atribuir la responsabilitat del delicte als qui abusaven de posicions de direcció material de les empreses sense plasmar la signatura en cap document comprometedor.

El perfil dels responsables de delictes econòmics té, per tant, elements molt definitoris, encara que no són excloents d'altres subjectes que no responen a aquest perfil i que poden executar aquestes infraccions. Aquesta possibilitat reduïda no ha de fer perdre de vista que els delictes econòmics més greus i més habituals es cometin en el si de persones jurídiques que conjuguen activitat lícita i il·lícita per a complir les seves finalitats econòmiques, i és en aquest

element en què s'ha de posar l'accent de la prevenció politicocriminal i en la naturalesa i quantia de les sancions que mereix aquesta classe de delinqüència perquè sigui eficaç.

2) Les víctimes del delicte socioeconòmic

El dret penal ha establert històricament una relació entre el bé jurídic protegit i el seu titular per a poder resoldre algunes qüestions pràctiques molt importants, entre les quals, la disponibilitat o el consentiment sobre l'afectació del bé jurídic, la legitimació de l'acció processal per a perseguir l'autor o, finalment, per a determinar la quantia del dany sobre els interessos de la víctima. Però aquestes construccions es van crear per a afrontar una realitat més senzilla en què subjectes i béns jurídics eren individuals i en la seva relació no se solien produir interferències de tercers. Així, el propietari d'un vehicle podia permetre que un tercer el destruís o podia no perseguir-lo si ho feia, o bé rebutjar que li restituís el dany provocat.

Amb els delictes econòmics es van haver de desenvolupar altres estructures jurídiques abstractes en què, ni els subjectes passius eren només individus amb voluntat de decidir, ni els danys més importants es materialitzaven en elements patrimonials propietat d'un subjecte.

Amb el reconeixement de béns jurídics de rellevància col·lectiva es produeix un replantejament sobre qui en són els titulars i, amb això, si són interessos disponibles o indisponibles i com es concreta el dany sobre ells. Resolt de manera negativa el problema de la disponibilitat, ja que cap subjecte o grup de subjectes d'un conjunt extens no pot disposar de l'interès d'un col·lectiu íntegrament, queda per tractar la naturalesa de les víctimes del delicte econòmic i les característiques que presenten com a tals víctimes.

Quant a la naturalesa, les víctimes dels delictes econòmics poden arribar a ser-ho:

- Com a integrants del conjunt dels ciutadans d'un Estat.
- Com a subjectes generals que afegeixen a la qualitat de ciutadans una manera d'actuació no decisòria dins del sistema econòmic, és a dir, com a consumidors o usuaris.
- Com a integrants d'alguna estructura específica del sistema econòmic que els col·loca en una posició potencial de víctima delimitada per una voluntat expressa d'integració en el sistema.
- Com a persones físiques o jurídiques que participen en els mercats com a competidors per a ocupar una parcel·la d'acció econòmica.

Segons cadascuna d'aquestes categories, es poden agrupar les diferents infraccions penals econòmiques. Així, en la categoria que identifica com a víctimes els ciutadans com a col·lectiu, es poden incloure els delictes mediambientals, que afecten totes les persones al marge de quina en sigui la vinculació amb el sistema econòmic. Quant a la manera no decisòria d'actuar en el mercat, els ciutadans, com a col·lectiu, seran víctimes quan siguin consumidors o usuaris en infraccions com la detracció de matèries bàsiques de primera necessitat o el delicte publicitari, en què la víctima ocupa una posició molt feble amb capacitat d'influència escassa sobre les decisions dels operadors econòmics.

Alguns delictes societaris i els delictes contra els drets dels treballadors són expressius d'una forma de victimització que passa per una decisió prèvia d'integració en un engranatge concret de l'activitat econòmica i que identifica els subjectes víctima amb més precisió que en els supòsits anteriors. Els socis o els treballadors seran les úniques víctimes d'aquestes infraccions, i és més senzill identificar i quantificar el dany sobre subjectes determinats, encara que continui essent un interès col·lectiu el que es protegeix.

Finalment, una part important de les infraccions penals econòmiques té com a finalitat la protecció de les regles de funcionament correcte dels mercats, especialment el que es refereix a la lliure competència dins d'aquests, per la qual cosa les víctimes d'aquests delictes seran al seu torn operadors del mercat que actuen, *a priori*, en condicions d'igualtat, per la qual cosa són menys vulnerables en teoria, però mereixedors de protecció davant dels delictes contra la propietat industrial, els relatius a la manipulació de preus o els delictes de revelació de secrets.

Des del punt de vista criminològic, aquesta classificació de víctimes té tant d'interès per la posició que ocupen en les infraccions penals com per les característiques que presenten i que permet identificar alguns elements de vulnerabilitat necessaris per a l'activitat politicriminal de reforma de tipus inadequats o d'incorporació de noves infraccions, i per a la planificació i posada en marxa d'actuacions de protecció per a col·lectius vulnerables davant dels comportaments dels operadors econòmics.

Diferents autors han destacat les característiques més rellevants de la víctima d'aquesta criminalitat, si bé han subratllat, en general, les que la converteixen en la més vulnerable (Herrero, 1986; Sanchís Mir i Garrido Genovés, 1987). No obstant això, cal accentuar les característiques que millor els identifiquen en cada grup de víctimes per la naturalesa que tenen, ja que la posició que ocupen en cada cas és diferent.

- **Característiques de les víctimes com a integrants del conjunt dels ciutadans d'un Estat.** En aquest grup de víctimes se situa la que respon al perfil de més vulnerabilitat per la situació de forta desconexió entre l'autor, la conducta i el perjudici per a la víctima del delicte, que integra el que es denomina víctima desconexedora d'aquesta condició. Això és especí-

alment perceptible en els delictes mediambientals, delictes de naturalesa mixta mediambiental i econòmica. Excepte quan es pateix directament el dany –per exemple, els animals del ramader que emmalalteixen per la contaminació del rierol on beuen, cosa que ens porta, a més, a un delicte patrimonial de danys–, el ciutadà mitjà només és conscient del fet per la notícia de tercers i no sempre aconsegueix relacionar la conducta de l'autor amb els seus propis interessos, per la qual cosa no té regles d'autoprotecció i totes queden cedides informalment a grups de defensa de la naturalesa que aglutinen els interessos generals, a més del paper que assumeixen les administracions públiques i la justícia, que és menys compromès i més dependent d'altres prioritats de les polítiques públiques.

- **Característiques de subjectes generals que afegixen a la qualitat de ciutadans una forma d'actuació no decisòria dins del sistema econòmic, és a dir, com a consumidors o usuaris.** En aquests supòsits, la situació varia, ja que el subjecte víctima és un intervingent actiu en el sector econòmic on es produeix el delicte i la victimització. L'allunyament del lloc de la comissió del delicte i la dificultat per a visualitzar-ne els efectes continuen essent un problema per a prevenir o reaccionar davant el delicte, però en aquest sector la víctima real o potencial ja té consciència directa de la seva participació en el mercat i coneix els riscos existents per als seus propis interessos, per la qual cosa disposa de més eines per a prevenir-los o per a reclamar davant les instàncies formals o informals de control. L'associació entre la conducta delictiva i el dany propi o al grup al qual pertany és més visible i la vulnerabilitat és menor. També és cert que la classe de víctima depèn del tipus delictiu, perquè la relació autor-víctima està condicionada pel tipus de relació econòmica per mitjà de la qual es relacionen. D'aquesta manera, als Estats Units tots els delictes econòmics tenen com a principals afectats subjectes individuals, excepte en una forma d'apropiació indeguda, l'*embezzlement*, delicte en què la principal víctima és una empresa a les mans dels seus propis administradors o empleats (Barnett, 2002).
- **Característiques dels subjectes integrants d'alguna estructura específica del sistema econòmic que els col·loca en una posició potencial de víctima delimitada per una voluntat expressa d'integració en el sistema.** Aquesta situació es correspondria amb els delictes societaris, els delictes contra els drets dels treballadors i, en general, els que tenen a veure amb la participació de subjectes en les organitzacions empresarials o les estructures societàries. És evident que no es pot tenir un sol perfil de víctima en aquest grup, perquè la posició dels socis, dels accionistes o dels membres del consell d'administració difereix notablement de la dels treballadors de l'empresa, col·lectiu aquest molt més vulnerable pel fet que les regles econòmiques i jurídiques que vinculen els treballadors amb les societats i les empreses és de subordinació, mentre que en els altres casos la igualtat és formal i la posició de força depèn de la distribució del poder real en el si de les corporacions. En tot cas, en conjunt es tracta d'uns col·lectius que

tenen una vinculació jurídica i econòmica molt estreta amb els victimaris, que disposen de mecanismes específics de reacció interna i externa davant possibles delictes i que acostumen a estar definits com a tals víctimes o subjectes passius en les descripcions objectives dels tipus penals, la qual cosa facilita la seva acció davant la justícia penal.

- **Característiques dels subjectes que, com a persones físiques o jurídiques, participen en els mercats com a competidors per a ocupar una parcel·la d'acció econòmica.** Aquest seria el col·lectiu menys vulnerable de tots, ja que les seves característiques predefinides coincidiran normalment amb les dels agressors. Acostumen a ser subjectes idèntics que actuen en format competidor i en què un dels subjectes altera les regles de la competència per expulsar l'altre del mercat o per reduir-lo a la mínima expressió. A més a més, mentre que l'habitual en els grups anteriors és que la víctima sigui una persona física o un grup d'elles, en aquest supòsit el més freqüent és que la víctima sigui una persona jurídica, que és el mecanisme més extens de participació en el mercat, la qual cosa en potencia la capacitat de defensa davant aquests delictes.

En definitiva, és possible advertir en la delinqüència econòmica una varietat àmplia de víctimes coherent amb la complexitat i l'extensió de conductes il·lícites relacionades amb l'economia i amb les diferents posicions que els subjectes ocupen en cadascuna, i a això cal afegir la naturalesa jurídica divergent d'aquests, per la qual cosa les polítiques de prevenció i protecció de víctimes de la delinqüència econòmica seran tan específiques com ho siguin els subjectes o col·lectius que s'hi puguin veure implicats.

3.3. Tipologies de delictes econòmics: classes i trets definitoris

Com en el cas de les tipologies d'autor, els codis penals ofereixen les primeres directrius per a agrupar fets delictius, ja que des dels inicis de la codificació el legislador ha intentat agrupar-los per tipologies que intenten respondre a diversos criteris, el principal dels quals és la identificació del bé jurídic protegit. Així, s'hi incorporen capítols o títols que castiguen delictes contra la vida, contra el patrimoni, contra l'Administració de justícia o contra qualsevol altre interès rellevant que mereixi sanció penal.

A Espanya no és fins al 1995 que s'incorpora al nou Codi penal una categoria de delictes que es denominen socioeconòmics (títol XIII), si bé, com que s'inclouen en el mateix títol que els patrimonials, s'exigeix un esforç d'interpretació addicional per identificar els uns i els altres. D'altra banda, altres títols del Codi queden fora d'aquest títol general, encara que responen a les categories clàssiques dels delictes econòmics, per exemple, els delictes fiscals (títol XIV) o els delictes contra els drets dels treballadors (títol XV).

Al mateix temps, no tots els delictes que s'inclouen en aquests títols poden ser considerats com a delictes de coll blanc, sinó que serien delictes purament patrimonials defraudadors o, fins i tot, protectors d'interessos completament aliens a l'activitat econòmica (com ara la protecció de patents relacionades amb la defensa nacional, article 277 del Codi penal).

Per tant, es tracta d'agrupacions d'infraccions que tenen utilitat per a la tramitació dels procediments penals i la seva aplicació a partir d'una interpretació sistemàtica dels tipus en qüestió, però l'interès criminològic d'aquesta manera de sistematitzar les conductes és molt més reduït perquè no aporta prou informació sobre les causes que subjeuen en la producció d'aquests delictes.

Poden tenir més interès categories delictives que tinguin a veure amb l'activitat econòmica en què es produeixen o amb el tipus d'organització en què es produeixen.

- **Infraccions comeses en els mercats de productes o serveis:** en aquest grup s'inclourien totes les conductes que tenen relació amb la infracció de les regles de funcionament dels sectors econòmics que es troben profusament regulats i que tenen com a destinataris finals consumidors o usuaris individuals, de manera majoritària, i sense descartar empreses com a subjectes passius de les infraccions d'altres entitats que operen de manera majoritària en aquests mercats. Aquí s'englobarien els delictes de publicitat falsa, d'abús d'informació privilegiada, d'alteració de preus, de manipulació en la facturació de màquines expenedores, etc. Totes tenen en comú que alteren les regles de funcionament del mercat amb la finalitat de perjudicar econòmicament el destinatari final del producte o servei o desplaçar il·lícitament el competidor que actua en el mateix sector que l'autor. En aquest últim cas entrarien els delictes contra la propietat industrial o els delictes relatius als secrets empresarials. La finalitat principal és beneficiar la persona o organització empresarial que actua de forma delictiva traslladant recursos des del patrimoni de la víctima fins al de l'autor.
- **Infraccions comeses en el si de l'organització jurídica:** l'acció delictiva, que té sentit economicista en tots els casos, no busca primordialment beneficiar l'empresa o la societat, sinó millorar la posició política de l'autor en la distribució del poder d'aquesta o en la relació amb els altres integrants d'aquesta, o la posició econòmica que ocupa (administració fraudulenta). Els delictes societaris serien els tipus que millor representen aquesta categoria, per exemple, en la imposició d'acords abusius que no necessàriament tenen una traducció econòmica en la seva comissió, si bé l'anteriorment esmentada Enquesta mundial de 2011 identifica com les dues categories delictives que més pateixen, l'apropiació d'actius (35%) i la manipulació comptable (29%). No obstant això, a aquests delictes societaris es poden afegir altres infraccions, com les contràries als drets dels treballadors, que afecten subjectes en situació de subordinació i que poden anar dirigides directament a reduir costos o a incrementar beneficis

o, simplement, a exercir un poder abusiu sobre els empleats sense buscar una meta econòmica directa.

- **Delictes comesos contra interessos econòmics de l'Estat:** aquests interessos econòmics estaran representats pels impostos o les subvencions rebudes per les persones o societats, i integren el capítol clàssic dels delictes fiscals. Aquests tipus estan associats al compliment d'obligacions legals de caràcter econòmic en les quals l'element fraudulent, previ o posterior (frau de subvencions), és el millor definidor de la conducta.
- **Delictes comesos contra interessos de caràcter general:** encara que és discutit que delictes com els mediambientals o els comesos contra l'ordenació del territori pertanyin a aquesta matèria, el dubte no se sosté, ja que les conductes es produeixen majoritàriament, almenys les més greus, per mitjà de corporacions industrials o d'empreses de la construcció que busquen reduir costos evitant la contaminació ambiental o incrementant la producció urbanística amb la finalitat de millorar la productivitat de l'empresa. La dificultat per a identificar la víctima danyada no pot ser el criteri elegible per a la seva ubicació sistemàtica, sinó el sentit econòmic de la infracció com a component de polítiques purament empresarials.
- **Delictes comesos en relació amb les estructures de poder polític:** finalment, les conductes amb menys visibilitat econòmica comeses per subjectes o organitzacions són aquelles en què la màxima responsabilitat criminal correspon a un subjecte diferent de l'operador econòmic. En aquestes, el responsable públic és el comminat directament per la llei penal i el principal destinatari del càstig, i el subjecte particular apareix com a mer apèndix d'aquell. Es tracta de delictes contra l'Administració pública o l'Administració de justícia, en què els particulars originàriament ni tan sols tenien responsabilitat, perquè no tenien la condició de funcionaris públics. Suborn, malversació de cabals públics, prevaricació, tràfic d'influències o ús d'informació privilegiada són les més visibles d'aquesta categoria. No obstant això, en les últimes dècades els particulars que actuen en els mercats regulats han estat objecte d'interès per al dret penal, tant perquè la seva participació és rellevant en el dany per al funcionament correcte de l'Administració o per als seus recursos, com perquè es tracta de conductes dirigides per una intencionalitat clarament econòmica per a millorar-ne la posició competitiva en el sector o per a obtenir un benefici directe com a conseqüència de l'acció delictiva del funcionari.

Aquesta classificació no exhaustiva permet afrontar la delinqüència econòmica sense la cotilla pròpia de la regulació legal, incidint en el que significa des del punt de vista de la finalitat econòmica que els autors pretenen aconseguir i atenent les maneres d'operar en cada sector de l'economia.

Resum

En aquest mòdul didàctic hem estudiat l'aplicació de les conclusions bàsiques de les escoles criminològiques a la delinqüència econòmica des de les aportacions inicials del sociòleg nord-americà Edwin Sutherland del 1939 a l'actualitat.

Tant les primeres aportacions de l'autor, sota la denominació comuna de *white collar criminality*, que es van centrar en les característiques socials i econòmiques dels autors, associades la criminalitat a l'estatus de l'autor, com les línies d'investigació posterior, especialment rellevants les de la criminologia crítica preocupades pels processos dirigits de selecció d'autors, han estat objecte d'estudi extraient els elements bàsics de la conversió de teories generals en explicacions adaptades a la criminalitat econòmica.

Totes aquestes aportacions teòriques han rebut la crítica comuna que no es basen en dades empíriques suficients per les dificultats lògiques per a obtenir informació sobre un tipus de delinqüència, en què és difícil accedir a la informació de la qual disposen els autors i identificar unes víctimes que només de vegades són conscients de tenir aquesta condició.

S'han analitzat les causes tècniques i materials que dificulten l'accés a informació de qualitat i l'oposició que mostren molts dels subjectes que en disposen davant d'investigacions científiques per la presumpció que aquestes dades poden resultar perjudicials per als autors, per a les víctimes o per als mateixos òrgans de control dels mercats i activitats econòmiques.

Així i tot, les dades que s'han aportat com a resultats materials de la criminalitat de coll blanc són força expressives de la importància que té, del volum de dany que produeix i de la falta de representació d'aquesta importància en les institucions del sistema penal que, malgrat els importants canvis legals i socials de les últimes dècades, continuen centrant el treball de persecució penal en unes formes de delinqüència patrimonial clàssiques per les quals aquestes institucions estan ben "greixades".

Finalment, s'ha afrontat un model de classificació allunyat del que fa el dret penal, més proper a la idea criminològica de coneixement de la causa del delictes o de les característiques més destacades que permeten un millor disseny de la política criminal en la matèria. D'aquesta manera, respecte de l'objecte de protecció s'ha destacat que l'acció típica ha de recaure sobre un element patrimonial identificable i mesurable, que l'afectat ha de ser recognoscible i individualitzable perquè cal mesurar el dany exacte en el seu patrimoni o la seva propietat i que cal que el patrimoni minvi perquè el delictes estigui consumat.

Quant als subjectes autors que actuen amb intencionalitat econòmica, que són subjectes socialitzats, professionals, no presonitzats, amb proximitat al poder polític i als organismes de control i que adopten normalment la forma de persona jurídica. Les víctimes s'han analitzat com a integrants del conjunt dels ciutadans d'un Estat, com a subjectes generals que afegeixen a la seva qualitat de ciutadans una forma d'actuació no decisòria dins del sistema econòmic, és a dir, com a consumidors o usuaris, com a integrants d'alguna estructura específica del sistema econòmic que els col·loca en una posició potencial de víctima delimitada per una voluntat expressa d'integració en el sistema i com a persones físiques o jurídiques que participen en els mercats com a competidors per a ocupar una parcel·la d'acció econòmica.

Finalment, s'han agrupat les infraccions de coll blanc en infraccions comeses en els mercats de productes o serveis; en infraccions comeses en el si de l'organització jurídica; en delictes comesos contra interessos econòmics de l'Estat; en delictes comesos contra interessos de caràcter general, i en delictes comesos en relació amb les estructures de poder polític.

Exercicis d'autoavaluació

1. És causa de la irrellevància de la criminalitat econòmica en els inicis de la criminologia...
  - a) que les normes penals sobre la matèria es recollien originàriament fora del Codi penal.
  - b) que no existia objecte d'estudi per la falta de regulació d'aquestes conductes.
  - c) que les normes penals sobre la matèria tenien naturalesa mixta penal i civil.

2. Cloward i Ohlin intenten salvar les limitacions de la teoria anòmica posant l'accent...
  - a) en l'accés als mitjans il·legítims per a aconseguir objectius culturals.
  - b) en l'accés diferencial als mitjans legítims per a aconseguir objectius culturals.
  - c) en l'accés diferenciat als béns econòmics objecte del delictes.

3. En l'associació que feia el materialisme històric entre presó i fàbrica...
  - a) la disciplina del treballador era possible d'aconseguir tant a la fàbrica com al centre penitenciari.
  - b) la disciplina del treballador era més gran si prèviament havia passat per la presó.
  - c) totes dues institucions són considerades centres de producció del capitalisme.

4. Quina diferència estableixen autors com Ball entre delictes de coll blanc i delictes organitzacionals de coll blanc?
  - a) Que en els primers l'acció delictiva està desorganitzada.
  - b) Que en els segons el delictes constitueix una funció de l'organització econòmica.
  - c) Que en el delictes organitzacionals de coll blanc és subjecte actiu sempre el consell d'administració de la societat mercantil.

5. Per què és errònia la unificació de la política criminal contra el crim organitzat i contra la delinqüència econòmica?
  - a) Perquè els tipus penals de cada forma de delinqüència requereixen tècniques d'investigació diferent.
  - b) Perquè dona al crim organitzat una naturalesa econòmica que no té.
  - c) Perquè difumina la rellevància de la delinqüència econòmica sota la gravetat d'algunes conductes del crim organitzat.

6. Es pot qualificar de criminològica la investigació dels operadors del sistema penal per a descobrir delictes?
  - a) No, perquè no és realitzada amb paràmetres metodològics corresponents a les ciències socials.
  - b) Sí, perquè tota investigació sobre el delictes que ofereix dades reals és criminològica.
  - c) No, perquè no té l'aval de les universitats, únics centres d'investigació pura.

7. És característic de la regulació penal de la delinqüència econòmica que el legislador...
  - a) recorri als delictes de perill concret o abstracte.
  - b) utilitzi els delictes de perill només quan es protegeixen interessos empresarials.
  - c) utilitzi delictes de lesió material per a delictes econòmics amb dany quantificable.

8. Un dels elements que defineix l'autor de la delinqüència econòmica és...
  - a) la pertinença al poder polític i als òrgans de control.
  - b) la proximitat al poder polític i als òrgans de control.
  - c) la desvinculació del poder polític i dels òrgans de control.

9. Els treballadors d'una empresa...
  - a) no es poden considerar víctimes del delictes econòmic quan pertanyen a l'empresa autora, encara que el fet els afecti a ells.
  - b) són víctimes d'un delictes econòmic quan l'acció delictiva els genera una pèrdua econòmica.
  - c) són sempre víctimes dels delictes contra els drets dels treballadors encara que no tinguin traducció econòmica.

10. El delicte de publicitat falsa...

- a) pertanyeria a la categoria d'infraccions comeses en els mercats de productes o serveis.
- b) pertanyeria a la categoria de delictes contra els interessos generals.
- c) pertanyeria a la categoria d'infraccions comeses en el si de l'organització social.

Solucionari

Exercicis d'autoavaluació

1. b

2. a

3. a

4. b

5. c

6. a

7. a

8. b

9. c

10. a

Glossari

anomia *f* Qualitat d'una conducta desviada de la norma, que es caracteritza principalment per substituir la visió real que es té de si mateix per una visió alterada de la realitat.

associació diferencial *f* Teoria criminològica que explica la delinqüència mitjançant l'aprenentatge de tècniques delictives que es produeixen en cada estrat social, i cadascun té les seves pròpies tècniques d'aprenentatge.

criminologia crítica *f* Moviment del pensament criminològic que fonamenta l'explicació del delictes en una construcció materialista de la desviació derivada del materialisme històric.

delinqüència de coll blanc *f* Concepte criminològic que pretén aglutinar tots els delictes econòmics caracteritzats per la presència d'elements comuns, entre els que destaquen els referits a l'autor d'aquests per pertànyer a estructures de poder econòmic o gaudir d'un elevat estatus social.

delinqüència organitzacional *f* Concepció del delictes econòmic que posa l'accent en els subjectes actius com a organitzacions en què només una part de l'activitat del grup legal i els subjectes que els executen són ciutadans respectables que pertanyen a una classe social relativament alta, que no es pot confondre amb els membres de les organitzacions mafioses típiques.

dogmàtica penal *f* Ciència jurídica la finalitat de la qual és la interpretació de les normes penals mitjançant regles generals que permetin resoldre casos concrets amb criteris uniformes que eliminin l'arbitrarietat.

etiologia *f* Estudi sobre les causes de les coses una vegada coneguts els efectes.

labelling approach *m* Teoria criminològica, també anomenada de l'etiquetatge, que afirma que se seleccionen delictes i delinqüents a partir d'un etiquetatge previ d'aquests per raons ideològiques, polítiques o econòmiques.

política criminal *f* Disciplina científica de caràcter valoratiu que utilitza la informació que ofereix la investigació criminològica per a fer una crítica racional de les institucions i normes del sistema penal i fer propostes de transformació d'aquestes d'acord amb les regles i orientacions bàsiques constitucionals.

presonització *f* Procés d'adopció dels usos, costums, valors, normes i cultura general de la presó, és a dir, l'assimilació o interiorització de la subcultura carcerària.

tipus de perill *m* Tipus penal que no incorpora entre els seus elements típics un resultat material separable ontològicament de l'acció típica, sinó una previsió d'un perill immediat o futur per un bé jurídic protegit.

Bibliografia

Albrecht, H. J. "Investigaciones sobre criminalidad económica en Europa: conceptos y comprobaciones empíricas". A: Diversos autores. *Modernas tendencias en la ciencia del Derecho penal y en la Criminología* (pàg. 276). Madrid: UNED.

Ball, R. A. (2006). "El enfoque de la teoría general de sistemas aplicado a los delitos organizacionales de cuello blanco". *Derecho penal y criminología como fundamento de la política criminal. Estudios en homenaje al profesor Alfonso Serrano Gómez*. Dykinson.

Barnett, C. "The measure of white-collar crime using Uniform Crime Reporting (UCR) Data". *Criminal Justice Information Services Division*. <<http://www.fbi.gov/ucr/whitecollarforweb.pdf>>

Cervini, R. (2004). "Macrocriminalidad económica contemporánea. Nuevas reflexiones sobre aspectos conceptuales y metodológicos". *Revista de Derecho Penal y Criminología* (núm. 14).

Cloward i Ohlin (1960). *Delinquency and opportunity. A theory of Delinquent Gangs*. Nova York: The Free Press.

De Vicente Martínez, R. (1999). "Las sanciones penales en el ámbito de la delincuencia económica". *Estudios de criminología II*. Cuenca: Universidad de Castilla - La Mancha ("Estudios", 52).

Giménez-Salinas, A.; Requena, L.; De la Corte, L. (2011). "¿Existe un perfil del delincuente organizado? Exploración a partir de una muestra española". *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología* (núm. 13).

Herrero Herrero, C. (1986). *Delincuencia moderna y delitos económicos*. Madrid.

Kaiser, G. (1988). *Introducción a la criminología* (7a. ed.). Madrid: Dykinson.

Lea, J. (2006). *Delito y modernidad. Nuevas argumentaciones en la criminología realista de izquierda*. Mèxic, DF: Coyoacán.

Marinucci, G.; Dolcini, E. (2002). "Derecho penal mínimo y nuevas formas de criminalidad". *Revista de Derecho Penal y Criminología* (núm. 9).

Pinatel, J. (1979). *La sociedad criminógena*. Madrid: Aguilar.

Rios Corbacho, J. M. (2010). "Un acercamiento al perfil del delincuente urbanístico". *Revista General de Derecho Penal*. Iustel (núm. 14).

Sanchís Mir, J. R.; Garrido Genovés, V. (1987). *Delincuencia de cuello blanco*. Madrid.

Serrano Maíllo, A. (2004). "El (sesgado) uso de los delitos de cuello blanco en los paradigmas antiempíricos". *Revista de Derecho Penal y Criminología* (núm. 14).

Serrano Maíllo, A. (2005). *Introducción a la criminología* (4a. ed.). Madrid: Dykinson.

Shover, N. (2006). "El delito de cuello blanco: una cuestión de perspectiva". *Derecho penal y criminología como fundamento de la política criminal. Estudios en homenaje al profesor Alfonso Serrano Gómez*. Dykinson.

Silva Sanchez, J. M. (2003). "Hacia el derecho penal del Estado de la prevención". A: Silva Sánchez (dir.). *¿Libertad económica o fraudes punible? Riesgos penalmente relevantes e irrelevantes en la actividad económico-empresarial*. Barcelona: Marcial Pons.

Stangeland, P. (2001). "Encuestas de victimización". A: J. L. Díez Ripollés; A. I. Cerezo Domínguez (eds.). *Los problemas de la investigación empírica en criminología: la situación española*. València: Tirant lo Blanch.

Sutherland, E. (1983). *White collar criminality*. New Haven: Yale University.

Terradillos Basoco, J. (2001). *Empresa y derecho penal*. Buenos Aires: Ad-Hoc.

Tiedemann, K. (1993). *Lecciones de derecho penal económico*. Barcelona: PPU.

Tittle, C. R. (2006). "Los desarrollos teóricos de la criminología". A: R. Barberet; J. Barquín (eds.). *Justicia penal del siglo XXI. Una selección de criminal justice 2000*. Granada: Comares.

United Nations Development Programme. *Illicit Financial Flows from the Least Developed Countries: 1990-2008.* <<http://www.gfintegrity.org/content/view/374/70/>>

Wäcquant, L. (2002). *Simbiosi mortale, neoliberalismo e politica penale.* Verona: Ombre Corte.

Zaffaroni, E. R. (2003). *En torno de la cuestión penal* (pàg. 34). Montevideo: Ed. B de F, 2005. Podeu veure la descripció del fenomen a: J. L. de la Cuesta Arzamendi (2003). "Mundialización y justicia penal". *Internacional Annals of Criminology* (vol. 41).

Zuñiga Rodriguez, L. (199). "Criminalidad organizada, Unión Europea y sanciones a empresas". *Criminalidad organizada. Reunión de la Sección nacional española preparatoria del XVI Congreso de la AIDP en Budapest.* Ciudad Real: Universidad de Castilla - La Mancha.

Zuñiga Rodriguez, L. (2012). "Culpables, millonarios e impunes: el difícil tratamiento del Derecho penal del delito de cuello blanco". *Poder y delito: escándalos financieros y políticos.* Salamanca: Ratio Legis.